

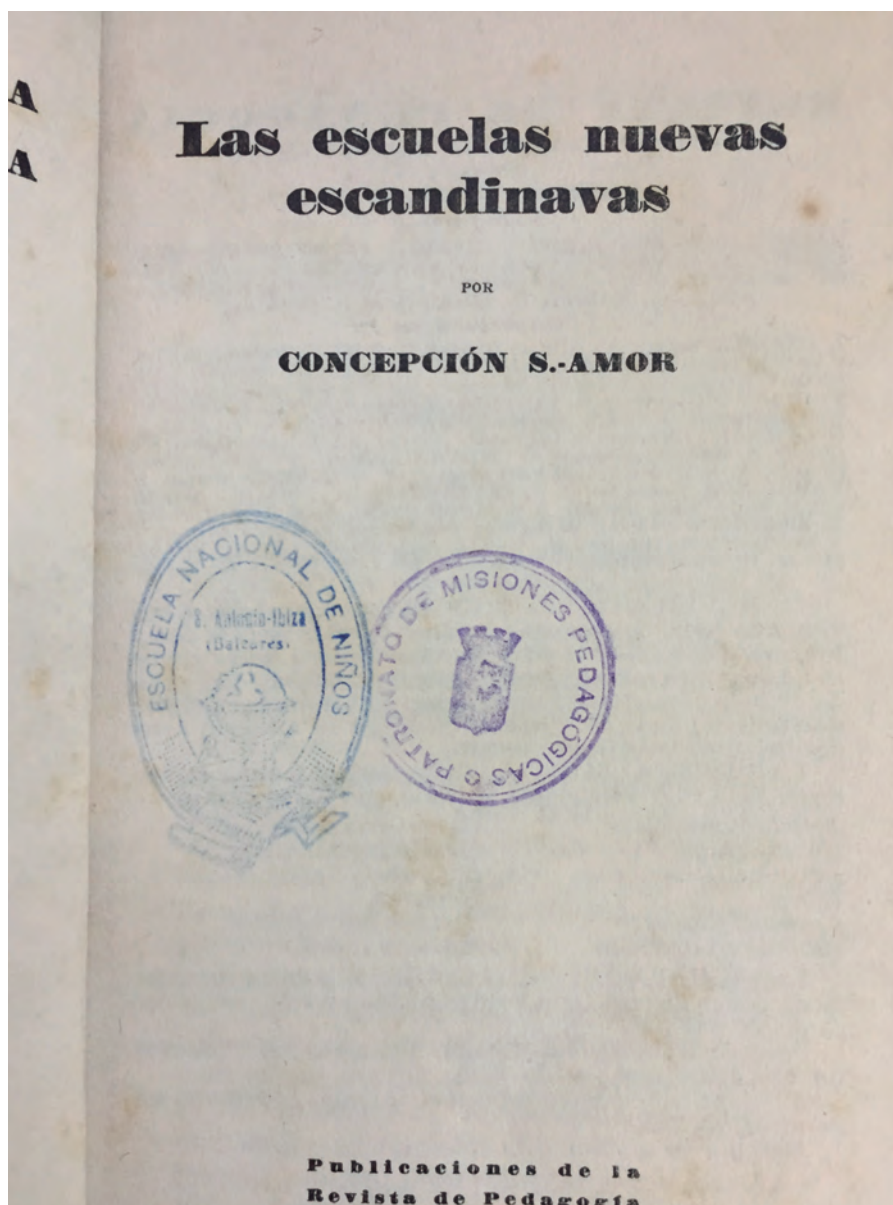
Petites biblioteques escolars

Materials per a l'estudi de les Missions pedagògiques durant la Segona República i del franquisme

per Marià Torres Torres

Avui que els llibres en paper ja han caigut de les prestatgeries per la moda inevitable del llibre digital, la casualitat ha fet possible que arribassin a les nostres mans dues mostres de biblioteques escolars que podem qualificar com una mostra supervivent d'un doble naufragi que han patit; el primer es relaciona amb la presència de llibres de l'escola republicana que varen poder sobreviure la llarga etapa franquista; l'altra és la sort que han tingut aquestos llibres de salvar-se de l'expurgació contínua que es fa d'aquells llibres vells, que «han quedat antiquats i només serveixen per ocupar lloc i fer brutor a les prestatgeries de l'aula». Estam referint-nos a unes restes interessants de les biblioteques de dues escoles de poble, de l'escola graduada de Sant Antoni de Portmany, coneguda més popularment com escola Vara de Rey, i de l'escola unitària de Santa Agnès de Corona. Gràcies a la responsabilitat i l'interès dels seus directors José Luis Sanz i José Parada, avui podem parlar d'aquestes modestes, petites i senzilles –però molt importants perquè ara ens permeten posar en valor dos aspectes de l'educació a Eivissa–, com són les biblioteques escolars d'Eivissa durant la Segona República i les escoles franquistes.

La primera sorpresa que ens vàrem trobar va ser el fet que dins aquells caixonets de fruita on ens varen fer arribar els exemplars de les biblioteques es conservassin llibres amb el segell de les Missions pedagògiques, al costat de llibres amb el segell del franquisme. Recordem que les Missions pedagògiques

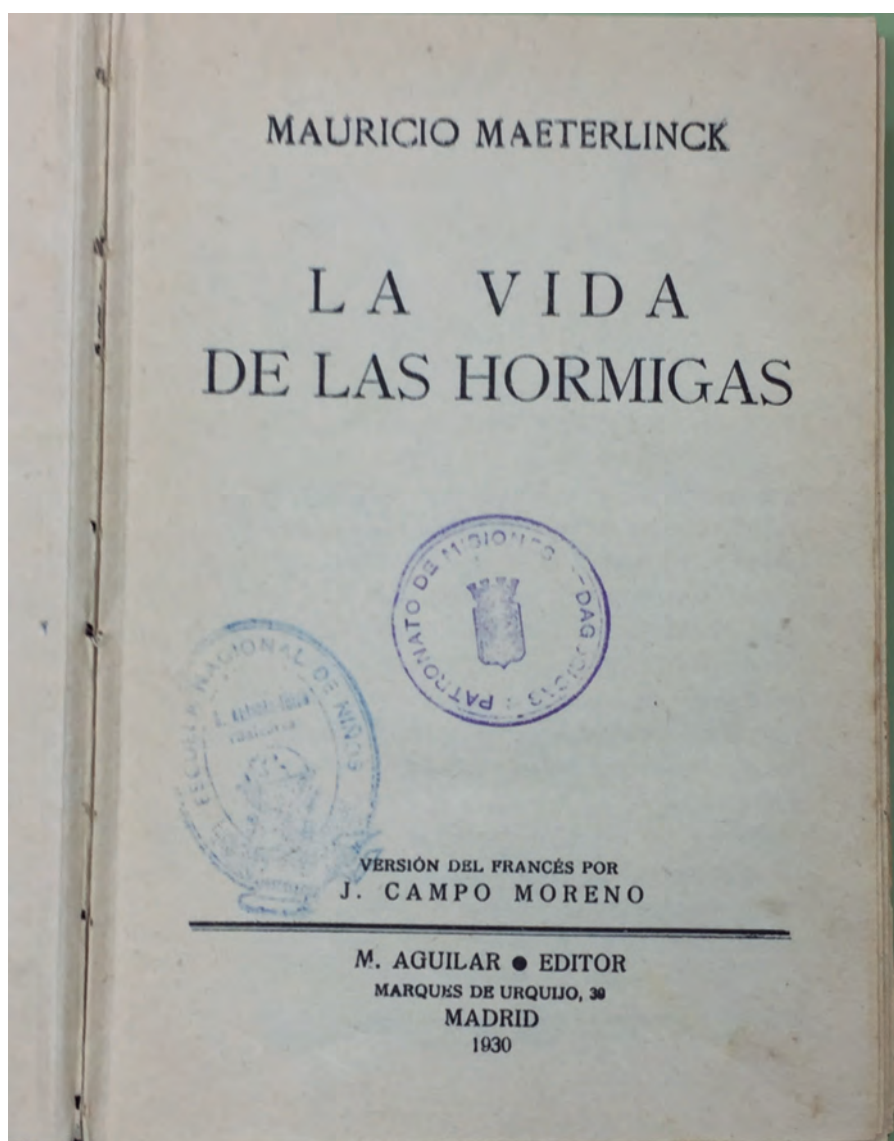
Llibre de formació innovadora del mestre de la Segona República.

varen ser una concreció d'aquella il·lusió que va néixer amb la Institució Lliure d'Ensenyança creada per Giner de los Ríos i el seu col·la-

borador i alumne Bartolomé de Cosío, el qual molts anys abans de l'arribada de la Segona República, ja treballava en aquest objectiu fet

projecte, de fer arribar la cultura a tots els pobles d'Espanya, i sobretot de l'Espanya més rural i profunda, que vivia encara més endarrerida. El foment de la lectura als pobles a través de les biblioteques escolars va ser l'objectiu principal. Però també l'accés al cinema i a les obres d'art que es conservaven als museus importants d'Espanya i del món, i el teatre, una mostra del qual va ser la creació de la companyia ambul·lant de La Barraca de Federico García Lorca i l'animació teatral de l'altre dramaturg Alejandro Casona. Les Missions pedagògiques projectades per Cossío varen trobar tot el suport del govern de la Segona República, des del Ministeri d'Instrucció Pública, del qual arribaven els exemplars dels llibres a les escoles rurals i també a Eivissa. Fins al 31 de març de 1937 ja s'havien repartit 5.522 biblioteques rurals. Els llibres de les Missions pedagògiques varen arribar a les escoles d'Eivissa: a la ciutat, el director de la qual era el mestre Joaquim Gadea; a Sant Antoni de Portmany; a Sant Rafel de Força; a Santa Agnès de Corona; a Santa Eulària, i a Jesús (Neus García, vegeu la veu *escola* a *EEiF*). L'educació en temps de la Segona República a les Pitiüses té noms de persones importants, mestres que varen treballar molt per la renovació pedagògica: a part del mestre Gadea ja anomenat, hem d'esmentar Antoni Albert i Nieto, García Rovira, el mestre Andreu a Formentera, i sempre amb el suport de l'inspector d'ensenyament primari Joan Capó Valls de Pardines. I a l'escola de Sant Antoni, el mestre Oliseo Ordiñaga Palasí i a l'escola de Santa Agnès, Rafael Capilla Sanfèlix.

L'any 1860 les taxes d'analfabetisme a Eivissa i Formentera eren escandaloses i les més altes de les illes Balears: a la ciutat d'Eivissa un 74 % dels homes eren analfabets i un 88 % de les dones, mentre al camp un 97 % dels homes i un 99 % de les dones. L'any 1861 es crea una escola pública per a nens i una per a nenes a cada municipi. A començament del segle xx la situació havia canviat poc. El mestre Antoni

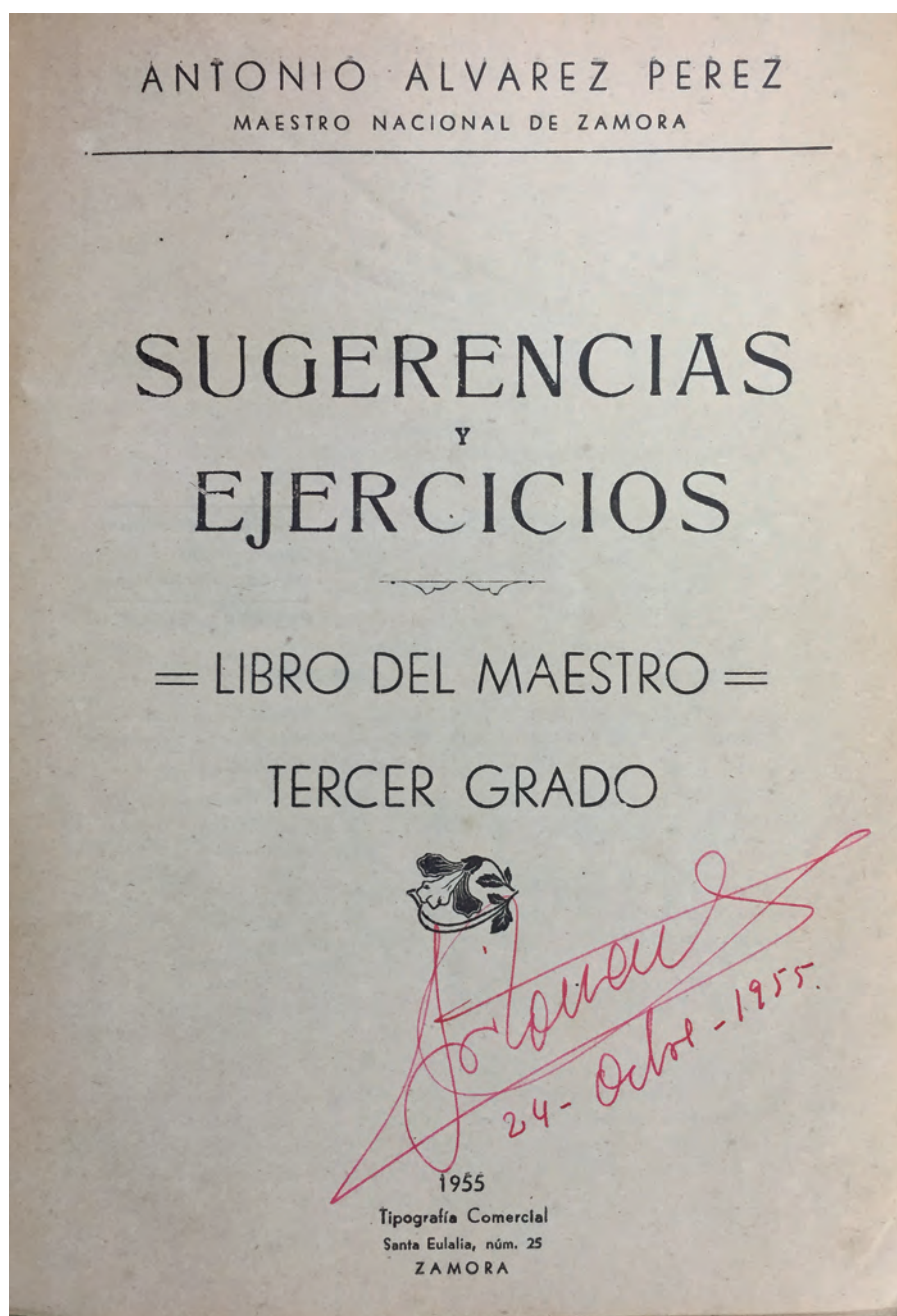

Llibre de lectura de la literatura universal *La vida de las hormigas*, de M. Maeterlinck.

Albert i Nieto envia un informe al Ministeri d'Instrucció Pública, com a secretari de la Societat d'Amics del País d'Eivissa que era, on denuncia la situació i demana que es creïn escoles públiques a totes les parròquies d'Eivissa i Formentera. I pel que fa als dos pobles que estam tractant, a Sant Antoni de Portmany l'any 1933 es crea una altra escola per a pàrvuls. L'any següent l'ajuntament acorda crear un escola graduada de tres seccions, que no es va arribar a fer fins als inicis dels anys cinquanta. A Santa Agnès de Corona la primera escola pública va ser per a al·lots, l'any 1926, i dos anys més tard l'escola per a nenes. (RIERA BONED, Joan & RIERA BONED, Antoni, 2016: 73-82). Per a les escoles de Corona es va pagar lloguer

fins a l'any 1960, que es varen construir les escoles actuals.

A partir de l'any 1917 trobam un gran interès per canviar la situació de l'ensenyament a totes les illes Balears: es construeixen centres nous a la ciutat d'Eivissa i als pobles, i s'introdueixen els principis pedagògics de l'escola nova, amb aules més espaioses que busquen la llum natural, s'introdueix l'higiene i l'estètica de la construcció, els alumnes són repartits per graus, s'instal·len biblioteques que eren aprofitades per tota la població, guarda-roba, lavabos, i l'alumnat fa manualitats. L'escola de la Segona República ja és ben coneguda: educa en valors democràtics, és laica i busca la coeducació. Un dels problemes que tenia l'educació abans de la

Llibre que havia estat del mestre Josep Torrents, director de l'escola graduada Vara de Rey, diputat provincial i alcalde franquista.

Segona República i encara durant els anys de la República era l'absentisme escolar, per combatre el qual es creen les cantines escolars que oferien roba i aliment als més pobres per tal que assistissin a l'escola. Una altra activitat escolar que tenien per fer més atractiva l'escola eren les excursions i visites a llocs d'interès i les colònies escolars durant el temps d'estiu (ALDECOA, Josefina, 1990). L'any 1913 se subvencionen cinc places per assistir a la colònia escolar que dirigia l'ins-

pector Joan Capó al port de Sóller. L'any 1918 se n'organitza una a Eivissa a sa Sal Rossa, dirigida pel mestre Antoni Albert i Nieto. Durant la Segona República seguiran organitzant-se les colònies d'estiu a Portocristo amb assistència de nens d'Eivissa; l'any 1934 as Canar, dirigida pel mestre Joan Tur Riera, i així els anys 1935 i 1936. El bon record que varen deixar els mestres de la Segona República avui és evocat per aquells nens que la varen viure: aquest és el cas de *don* Oliseo

a Sant Antoni, mestre molt estimat com recordaven en Juanito de s'Estany i en Mariano Rafal, i recorden encara en Juanito Ribetes i en Toni Figueretes. A Corona també queda el bon record de Rafael Capilla (RIERA, íd.), com a Sant Carles i a Eivissa de Joaquim Gadea, d'Antoni Albert i Nieto, i de García Rovira.

I també hem de parlar de l'escola de Franco. Hem de començar recordant la persecució i deportació que va fer Franco dels mestres republicans. És cert que els mestres de la República varen viure entregats a la causa republicana i en varen ser grans defensors contra el franquisme (TUR BALAGUER, Francesc, 2017; MIRÓ, Santiago, 1998). Per suposat que varen ser depurats el mestre de l'escola de Sant Antoni, Oliseo Ordiñaga Palasí, i el de Santa Agnès, Rafael Capilla Sanfèlix. L'any 1939 es publica a *Diario de Ibiza* una ordre del governador de Balears que obliga a usar exclusivament el castellà a les escoles, rètols, anuncis, publicacions i establiments turístics i es recomana a oficines privades i comerços (CARRIÓ *et al.*, 2015: 23). L'escola franquista inculcava els valors del «Movimiento» del dictador. Les festes i celebracions del franquisme s'incorporen com a continguts dels llibres de l'escola i són explicats i commemorats per mestres i alumnat. La nova Llei d'ensenyament primari de 1945 posa en mans de l'Església catòlica tota l'educació i amb la firma del Concordat de l'any 1953 es confirma la confiança absoluta de l'educació a l'Església. A Eivissa sembla que aquesta col·laboració ja s'havia avançat a la nova llei amb l'arribada de dues comunitats de religioses trinitàries per dedicar-se a l'educació, a Sant Antoni de Portmany i a Santa Eulària des Riu el desembre de 1937 (TORRES TORRES, Marià, 1987). Del projecte de construcció d'una escola graduada a Sant Antoni no se'n va parlar més durant els primers anys del franquisme i no es farà realitat fins a l'any 1952 en què serà estrenada la nova ubicació al carrer de Vara de Rey. Als anys seixanta del segle passat Sant Antoni viu un fort aug-

ment de la població; rep una forta immigració procedent d'Andalusia i de Castella, així com un augment de la població natural, que obligarà l'Ajuntament a buscar espais per a aules en dependències municipals i altres locals particulars del poble, que moltes vegades no tenien ni les mínimes condicions pedagògiques. Mentre la situació anava empitjorant, l'any 1968 comencen a fer-se classes al col·legi de Can Bonet. Fins a l'any 1977, que comença a fer escola el CP Can Coix, no es construirà cap escola pública. La nova escola de Corona, amb les dues aules actuals, es va acabar l'any 1966. Diuen que Franco es va proposar no construir més escoles públiques, i si això no és veritat el cas de Sant Antoni ho cuida parèixer.

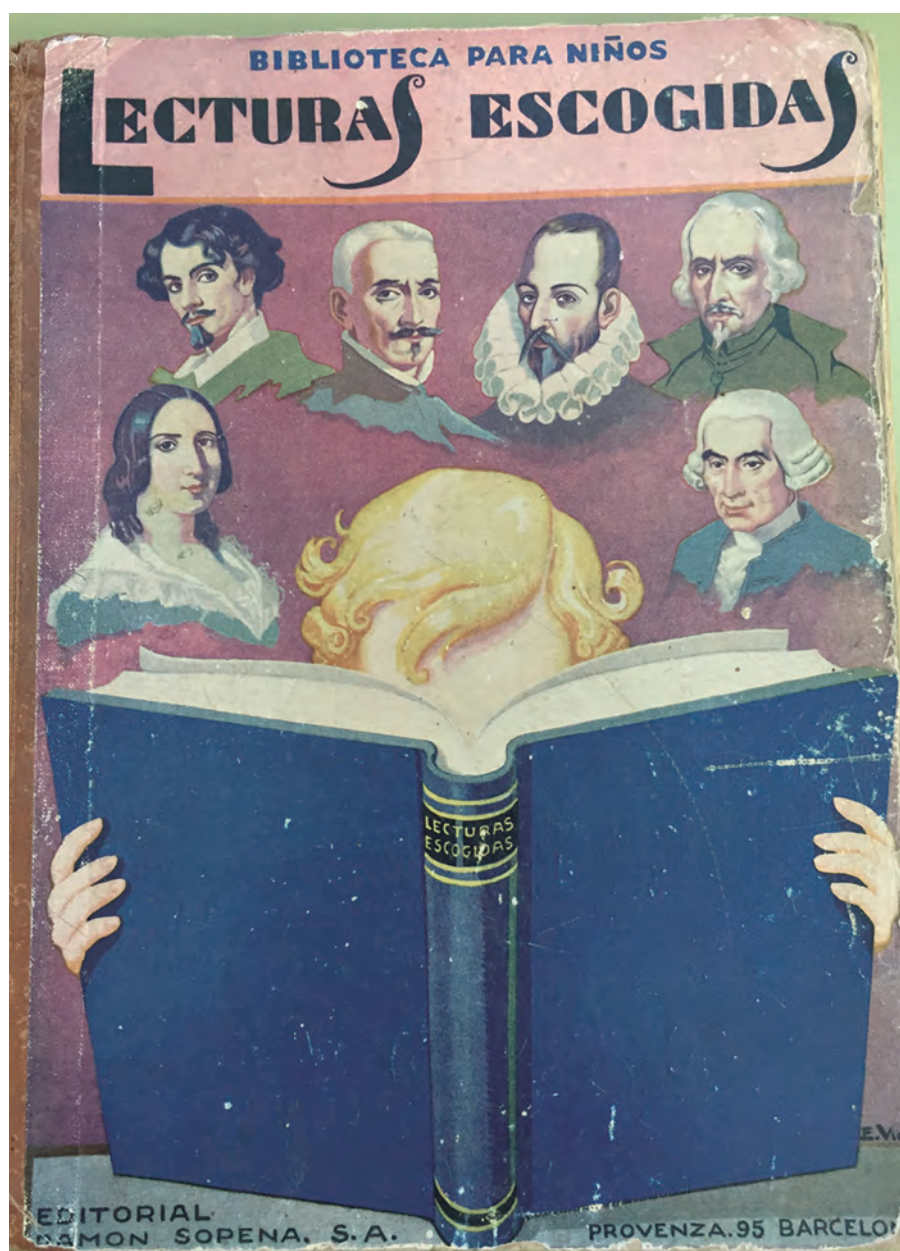
L'any 1944 es va crear Acció Catòlica com un instrument de pastoral i de pedagogia de la fe dins l'Església catòlica. Aquesta institució, juntament amb la Falange Española, va controlar tota la vida privada de la família durant el franquisme. Són els anys de la missa escolar de cada primer divendres de mes, a la qual assistien tots els nens i nenes de l'escola de manera obligatòria, per oir missa i una lliçó doctrinal, i es cantaven cants com l'himne «Juventudes Católicas de España». Per a nosaltres era un matí de festa, perquè almenys sortíem de l'escola i era com una excursió. A les aules de l'escola franquista no hi havia biblioteca escolar. A cada aula hi havia un gran armari, que als anys seixanta només s'obria els dissabtes, on es guardava una sac grossíssima de llet en pols que es repartia entre alguns companys de classe que eren pobres; a la part superior de l'armari hi havia una prestatgeria amb una trentena de llibres folrats amb paper d'estrassa, amb un teixell. Poques vegades es movien del seu lloc, només per llegir alguna biografia d'algun personatge heroic de la història d'Espanya o del franquisme, o quan el mestre dictava alguna lectura. Ja hem parlat d'aquestes biblioteques escolars en una altra ocasió (TORRES TORRES, Marià, 2011, a *El Pitiús* 2012: 56-58).

Portada ben característica del franquisme amb tots els símbols propis.

Abans de passar a l'inventari dels llibres de biblioteca de les escoles que estam tractant volem comentar de manera contrastada l'orientació dels continguts dels llibres escolars durant la Segona República amb els llibres del franquisme. Entre els títols dels llibres de formació acadèmica dels mestres de la Segona república criden l'atenció aquells que fan referència a la formació més avançada de l'escola moderna com són el model de les escoles escandinaves i angleses, de Concepción Amor i de Margarita Comas respectivament. I pel que fa

a les lectures de l'alumnat destaquen els llibres d'agricultura (de Lapazarán) i la selecció d'autors de la literatura universal de tots els temps (Goethe, Homer, Maeterlinck, G. Miró, Shakespeare) i encara l'antologia de textos per recitar l'alumnat de Pascual de San Juan i altres autors, i entre els religiosos el *Catecismo* del bisbe mallorquí Miralles Sbert. Quant als llibres franquistes predominen els de doctrina política (H. S. R.), els dels heroics conquistadors d'Amèrica (Escofet, García-Rodríguez), i els de doctrina cristiana i història sagrada

Portada d'un llibre del mestre d'on s'extreien lectures per a dictats als alumnes.

(Casto de Villavicencio, Fernández Rodríguez, Lacalle).

I per acabar aquesta col·laboració, a manera de conclusió hem de ressaltar dues idees. Per una banda el valor documental que tenen aquestes modestes biblioteques escolars. Es tracta d'un valor que hem de situar dins la història contemporània de les Pitiüses en general, i més en concret per a la història de l'educació a les illes, tan mancades d'informació en aquest camp. Aquestes biblioteques esdevenen una font de documentació de primera mà per conèixer aquest aspecte de la història de la cultura.

Això justifica que aquestos materials haurien de guardar-se ben classificats, com un conjunt únic per a la investigació històrica, i lliurar-se de qualsevol expurgació de fons bibliogràfic, assegurant la seua cura i transmissió, com un conjunt bibliogràfic d'interès particular, a biblioteques municipals o insulars. Per altre costat, la presència d'aquest conjunt de llibres «oficials» deixa obertes moltes portes a futures investigacions per a l'estudi i coneixement d'aquestos dos períodes de la història de les nostres illes al segle XX. Algunes qüestions que ens plantegen aquestos llibres són:

a. Què ha passat i com es justifica el canvi d'autors i obres de la història de la literatura universal de la Segona República per biografies d'herois espanyols de la conquesta d'Amèrica que circulen durant el franquisme?

b. Com s'explica que a partir de la Guerra Civil apareguin tants de llibres escolars editats a Burgos?

c. Els llibres franquistes moltes vegades són edicions «corregidas y aumentadas» d'edicions més antigues i en aquest cas podem analitzar quins autors i continguts han estat corregits i quins altres han estat afegits. Aquestes tres qüestions poden plantejar-se com petits treballs d'iniciació de recerca a alumnat de batxillerat.

Relació dels títols dels llibres de les referides biblioteques escolars

ÁLVAREZ PÉREZ, Antonio (1960). *Enciclopedia. Intuitiva, sintética y práctica (Ajustada al Cuestionario Oficial). Primer grado (Correspondiente al primero y segundo curso del período elemental)*. Ed. Miñón SA: Valladolid (procedent de l'escola de Vara de Rey).

ÁLVAREZ PÉREZ, Antonio (1960). *Enciclopedia. Intuitiva, sintética y práctica (Ajustada al Cuestionario Oficial). Segundo grado (Correspondiente al primero y segundo curso del período elemental)*. Ed. Miñón SA: Valladolid (procedent de l'escola de Corona).

ÁLVAREZ PÉREZ, Antonio (1960). *Enciclopedia. Intuitiva, sintética y práctica (Ajustada al Cuestionario Oficial). Tercer grado (Correspondiente al primero y segundo curso del período elemental)*. Ed. Miñón SA: Valladolid (procedent de l'escola de Vara de Rey).

ÁLVAREZ PÉREZ, Antonio (1955). *Sugerencias y ejercicios. Libro del maestro. Tercer grado*. Tipografía comercial: Zamora (procedent de l'escola de Vara de Rey).

AMOR, Concepción S. (1930). *Las escuelas nuevas escandinavas*. Calpe: Publicaciones de la Revista de Pedagogía (procedent de l'escola de Vara de Rey).

CABRERA, Àngel (1923). *Industrias de alimentación*. Calpe: Libros de

invenciones e industrias (procedent de l'escola de Corona; segell del Patronato de Misiones Pedagógicas). *(El)Cantar de Roldán*. Trad. de Benjamín Jaurés. Colección Musas Lejanas. Mitos, Cuentos, Leyendas. VI. Revista de Occidente: Avenida Pi y Maragall, 7, Madrid.

Cartilla escolar. Manual de Educación Física para 1945. Ediciones Frente de Juventudes. Publicación Núm 285. (Segell de Falange Española).

CASTO DE VILLAVICENCIO, Fray Pedro (1944). *Con flores a María. Mes de Mayo para las escuelas*. Segunda edición. Magisterio Español: Calle de Quevedo, 5, Madrid.

CHICO Y RELLO, Pedro (sense data, però ha de ser dels anys 40). *Geografía. Nociones de geografía general de geografía de España y de los países del mundo*. Editorial Magisterio Español: Madrid (procedent de l'escola de Vara de Rey).

CLARASÓ, Noel (1959). *Quiero ser tu amigo. Libro de lectura. Curso de perfeccionamiento*. Ed. Prima Luce SA: Barcelona (procedent de l'escola de Corona).

COMAS, Margarita (1930). *Las escuelas nuevas inglesas*. Publicaciones de la Revista de Pedagogía: Madrid (l'autora era professora de l'Escola Normal de Mestres de Tarragona; procedent de l'escola de Vara de Rey i amb el segell del Patronato de Misiones Pedagógicas).

DALMAU CARLES, don José (1934). *España, mi patria. Método de lectura. Libro Quinto*. Dalmau Carles, Pla SA Editores: Gerona-Madrid.

DALMAU CARLES, José (1941). *El Primer manuscrito. Método completo de lectura*. Nueva edición, corregida y aumentada, aprobada por la autoridad. Ed. Dalmau Carles, Pla SA: Gerona-Madrid (procedent de l'escola de Corona).

DESCHAMPS, Hubert (1956). *Piratas y Filibusteros*. Colección SURCO. Salvat editores. Traducció de Juan J. Maluquer (procedent de l'escola de Vara de Rey).

ESCOFET, José (1965). *Juan Ponce de León o la Fuente Encantada. Los Grandes Exploradores Españoles*. Vol II. Ed. Seix Barral: Barcelona (procedent de l'escola de Corona).

ESCOFET, José (1965). *Francisco de Pizarro o El País del Oro. Los Grandes Exploradores españoles*. Vol. V. Editorial Seix Barral: Barcelona (procedent de l'escola de Corona).

FERNÁNDEZ RODRÍGUEZ, Antonio (1958). *Evangelario ilustrado y conmemoraciones escolares. Libro complementario de la Enciclopedia práctica*. Editorial Miguel A. Salvatella. Barcelona. 4a edició corregida i augmentada (l'autor era inspector d'ensenyament primari; procedent de l'escola de Corona; el mateix llibre es troba repetit, procedent de l'escola de Vara de Rey).

GARCÍA-RODRÍGUEZ, José María (1965). *Don García Hurtado de Mendoza o el Vencedor de Caupolicán. Colección Los Grandes Exploradores Españoles*. Vol. VIII. Narraciones Novelescas de la Conquista del Nuevo Mundo. Editorial Seix Barral: Barcelona (procedent de l'escola de Corona).

GIRÓN, Ramón B. (sense data). *Historia General de España. Tomo XXX*. Calle de Bellver, nº 8 (Gracia): Barcelona.

GOETHE (sense data). *Fausto. Poema*. Pròleg d'A. Valbuena. Compañía Íbero-Americana de Publicaciones (amb segell del Patronato de Misiones Pedagógicas).

GONZÁLEZ HONTORIA Y ALLENDESA-LAZAR, Guadalupe (1969). *La industria artesana. Colección Teleclub*. Ediciones de la Junta Central de Información: Madrid (procedent de l'escola de Corona).

HOMERO (sense data). *Odisea. Clásicos griegos. Tomo I*. Traducción nueva del griego por LECONTE de LISLE. Editorial Prometeo: Valencia (procedent de l'escola de Vara de Rey i amb segell del Patronato de Misiones Pedagógicas).

H. S. R. (1939). *Héroes. Libro escolar de lecturas*. Hijos de Santiago Rodríguez, Imprenta, Casa Editorial, Librería: Burgos (procedent de l'escola de Corona).

H. S. R. (1944). *Así quiero ser. (El niño del nuevo estado)*. Hijos de Santiago Rodríguez, Imprenta, Casa Editorial, Librería: Burgos (procedent de l'escola de Corona).

JUAN Y BALLESTER, M. Montserrat (1939, 5a edició). *Compendio de*

Segell del Patronat de Missions Pedagògiques.

Historia Sagrada. Tipografía Católica Vda. de S. Pizá: Palma de Mallorca (l'autora era professora agregada a la Normal Superior de Mestres de les Balears; procedent de l'escola de Vara de Rey).

JULIÀ, Bernardo, Pbro. (1953). *Canutos religiosos*. Bilbao.

LACALLE, Àngel (1941). *Lecturas escogidas. Biblioteca para niños*. Editorial Ramón Sopena SA: Barcelona.

LAPAZARÁN, José C. (1932). *Como se elige un arado*. Ed. Espasa Calpe. Colección Catecismos del Agricultor y del Ganadero (l'autor era enginyer en cap de la secció agronòmica de Saragossa; procedent de l'escola de Vara de Rey i amb el segell del Patronato de Misiones Pedagógicas).

MAETERLINCK, Mauricio (1930). *La vida de las hormigas*. Versió del francès de J. Campo Moreno. M. Aguilar editor, Marqués de Urquijo, 39: Madrid (procedent de l'escola de Vara de Rey, amb el segell del Patronato de Misiones Pedagógicas).

Manual de Aritmética y geometría (sense data). *Primer grado*. Instituto de España. Textos escolares (procedent de l'escola de Vara de Rey). *Más lecturas de chicos* (1953, 2ª edició). Hijos de Santiago Rodríguez: Burgos.

MIRALLES SBERT, Excmo. y Rvmo. Sr. D. José (1936). *Catecismo de la Doctrina Cristiana. Para uso de la Diócesis de Mallorca, nuevamente revisado y mandado publicar por el ...* Imprenta Mossén Alcover, Mirador, 3. Palma de Mallorca.

El bon record que varen deixar els mestres de la Segona República avui és evocat per aquells nens i nenes que la varen viure

MIRÓ, Gabriel (1929). *El abuelo del rey. Obras Completas de Gabriel Miró*. Volumen v. Biblioteca Nueva. Madrid (procedent de l'escola de Corona i amb el segell del Patronato de Misiones Pedagógicas).

OTANO ECHANIZ, José Luis (1964). *Geografía e historia de España. Conocimientos sociales, geográficos e históricos. Para escolares de 8 y 9 años*. Editorial Paraninfo: Madrid (procedent de l'escola de Vara de Rey).

PASCUAL DE SAN JUAN, Pilar & MONREAL DE LOZANO, Kluciana & LÓPEZ CATALÁN, Julián & ANGUIZ, Antonio & ARAUJO, Carlos (1920). *Discursos. Diálogos y poesías. Propios para ser recitados por niños y niñas en diferentes actos escolares*. 10ª edición corregida y aumentada con apéndice original por Dª Magdalena Fuentes. Sucesores de Blas Camí Libreros Editores. Unión, 26: Barcelona (procedent de l'escola de Vara de Rey).

PLA CARGOL, Joaquín (1936). *Tercer libro. Narraciones. Poesías. Sugerencias*. Novena edición. Dalmau Carles, PLA SA Editores: Girona-Madrid (procedent de l'escola de Corona).

PLA-DALMAU (1960). *Ceres. Elementos de agricultura (Agricultura-Zootecnia-Meteorología-Agrimensura)*. Editorial Dalmau Carles, Pla SA Editores: Girona-Madrid (procedent de l'escola de Corona).

PLA-DALMAU (1962). *Enciclopedia*

estudio. Libro verde. Correspondiente al segundo ciclo de enseñanza elemental. Editorial Dalmau Carles, Pla SA Editores: Girona-Madrid (procedent de l'escola de Vara de Rey).

RODRÍGUEZ ÁLVAREZ, Àngel (sense data). *Rayas. Método de la enseñanza de la lectura por la escritura*. 45ª edición. Editorial Sánchez Rodríguez: Plasencia, Cáceres (d'època franquista, pels dibuixos).

RODRÍGUEZ BURGOS, Santiago (1940). *Nueva enciclopedia escolar. Grado segundo*. 14ª edición. Hijos de Santiago Rodríguez Burgos: Burgos.

SHAKESPEARE, W (sense data). *Obras Completas. Sueño de una noche de verano. La tempestad. Las alegres comadres de Winsor*. Tomo VIII. Prólogo de Víctor Hugo. Traducción de R. Martínez Lafuente. Ed. Prometeo, Germanías, 33: Valencia (procedent de l'escola de Corona i amb el segell del Patronato de Misiones Pedagógicas).

SOLANA, Ezequiel (sense data). *Lecturas de Oro*. 64ª edición. Editorial Escuela Española: Hijos de Ezequiel Solana, Mayor, 4: Madrid (signatura del mestre de l'escola de Vara de Rey Josep Torrens).

SOLANA, Ezequiel (Sense data, però d'època franquista). *La patria española. Libro de lectura para las escuelas, propio para desenvolver en el corazón de los niños el sentimiento patrio*. 6ª edición. Editorial

Magisterio Español (procedent de l'escola de Vara de Rey).

Símbolos de España. Libro escolar de lectura (sense data). Editorial Magisterio Español: Madrid (procedent de l'escola de Vara de Rey).

S. M. (1961). *Chicos y cosas. La escuela y el hogar. Unidos para educar. Libro de lectura para tercer o cuarto grado*. Ediciones SM: Carabanchel Alto, Madrid (procedent de l'escola de Corona).

TORRENTE BALLESTER, Gonzalo (1946). *El retorno de Ulyses. Comedia*. Editora Nacional: Madrid (procedent de l'escola de Corona).

YBARRA, R. & CABETAS, A. (1948). *Elementos de ciencias de la naturaleza. Segundo curso*. Talleres Gráficos Montaña: Madrid (procedent de l'escola de Corona; els autors eren catedràtics dels instituts Ramiro de Maeztu i Lope de Vega, respectivament).

Bibliografia

ALDECOA, Josefina (1990). *Historia de una maestra*. Anagrama: Barcelona

CARRIO VILLALONGA, Pere J. & DOMÈNECH BESTARD, Manel M. & RAMIS CALDENTY, Antoni (2015). *Les escoles de les Illes Balears en temps de la II República*. Edicions Talaiots: Mallorca.

GARCÍA, Neus: vegeu la veu escola a *Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*. Consell d'Eivissa.

MIRÓ, Santiago (1998). *Maestros depurados en Baleares durante la Guerra Civil*. Leonard Muntaner: Palma.

RIERA BONED, Joan & RIERA BONED, Antoni (2016). *Corona. Vida, gent i records*. Mediterrània-Eivissa: Eivissa.

TORRES TORRES, Marià (1987). *Cinquant anys de les Religioses Trinitàries a Sant Antoni de Portmany (Eivissa)*. Palma.

TORRES TORRES, Marià (2011). «Llibres i història a Portmany». A: *El Pitiús 2012*: 56-58. Institut d'Estudis Eivissencs: Eivissa.

TUR BALAGUER, Francesc (2017). *La depuració de mestres balears per motius morals*. Documenta Balear: Palma.

MARIÀ TORRES TORRES ■